BOSHLANG'ICH SINF DARSLIKLARIDAGI ANTROPONIMLARNING FUNKSIONAL, LEKSIK, SEMANTIK, MORFOLOGIK TADQIQI

Qarshiyeva Gulbahor Shamil qizi
Samarqand viloyati Ishtixon tumani
8-umumiy o'rta talim maktabida o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang'ich sinf darsliklarida uchraydigan antroponimlarning funksional, leksik, semantik va morfologik xususiyatlari o'rganiladi. Shaxs nomlarining matndagi vazifasi, lug'aviy ma'nosi, milliy-madaniy mazmuni hamda grammatik shakllari tahlil qilinib, ularning o'quvchilarning til kompetensiyasi va dunyoqarashini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: antroponim, shaxs nomi, boshlang'ich sinf, darslik, semantika, morfologiya.

Abstract. This thesis examines the functional, lexical, semantic, and morphological features of anthroponyms found in primary school textbooks. It analyzes the contextual functions, lexical meanings, cultural significance, and grammatical forms of personal names, highlighting their role in developing pupils' language competence, cultural awareness, and understanding of linguistic structures.

Keywords: anthroponym, personal name, primary school, textbook, semantics, morphology.

Til insoniyatning ma'naviy merosi, milliy o'zligi va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi muhim vositadir. Tilshunoslikda atoqli otlar, xususan, kishilarning ismlarini o'rganuvchi antroponimika sohasi alohida ahamiyatga ega. Antroponimlar shaxslarni nomlash, ularni bir-biridan farqlash va ular haqida muayyan tasavvur hosil qilishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf darsliklarida uchraydigan inson ismlari esa nafaqat matn mazmunini shakllantiradi, balki o'quvchilarning nutqiy rivojlanishi, milliy qadriyatlarni anglashi va til qonuniyatlarini o'zlashtirishiga ham yordam beradi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilar matnlarni o'qish, qahramonlarni tavsiflash, so'zlarning ma'nosini tushunish va gap tuzish orqali tilning turli imkoniyatlarini o'rganadilar. Shu jarayonda darsliklarda uchraydigan Alisher, Zilola, Jasur, Dilnoza, Otabek kabi ismlar ularning lug'at boyligini kengaytirish bilan birga, atoqli otlarning umumiy otlardan farqini anglashga ko'maklashadi. Mazkur tezisning maqsadi boshlang'ich sinf darsliklaridagi antroponimlarni funksional, leksik, semantik va morfologik jihatdan tahlil qilish hamda ularning ta'limiy imkoniyatlarini yoritishdan iborat[1].

Antroponimlarning funksional xususiyatlari. Antroponimlarning asosiy vazifasi shaxsni nomlash va matndagi boshqa ishtirokchilardan farqlashdir. Badiiy hikoya, ertak, she'r va o'quv matnlarida ismlar qahramonlarning o'zaro munosabatlarini aniqlash, voqealar ketma-ketligini tushunish hamda matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlashga xizmat qiladi.Masalan, "Jasur maktabga erta keldi. U sinfdoshlariga darsga tayyorlanishda yordam berdi" gaplarida Jasur antroponimi qahramonni tanishtiradi, keyingi gapdagi u olmoshi esa shu shaxsga ishora qiladi. Natijada o'quvchi matnda ism va olmoshning o'zaro bog'liqligini tushunadi. Bunday misollar orqali o'quvchilarga matn izchilligi, gaplar orasidagi mazmuniy aloqa va takrorning oldini olish usullari tushuntirilishi mumkin. Antroponimlar qahramonlarni individual tavsiflashda ham muhimdir. Masalan, "Zilola tabiatni sevadi, daraxtlarni parvarish qiladi" jumlasida ism muayyan obrazni ifodalashga xizmat qiladi. Biroq ismning o'zi qahramon xarakterini to'liq belgilamaydi; uning fazilatlari matndagi xatti-harakatlari orqali ochiladi. Bu jihat o'quvchilarda shaxsni nomiga qarab emas, balki amallari asosida baholash ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

Antroponimlarning leksik xususiyatlari. Leksik jihatdan antroponimlar atoqli otlar guruhiga kiradi. Ular kishilarni nomlash uchun qo'llanadi va yozuvda bosh harf bilan boshlanadi. Masalan, o'quvchi so'zi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muayyan guruhga mansub shaxsni bildiruvchi turdosh ot bo‘lsa, Madina ma’lum bir shaxsning nomini ifodalovchi atoqli otdir. Ushbu farqni tushuntirish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida imlo savodxonligini rivojlantiradi. Ismlar kelib chiqishi va tuzilishiga ko‘ra ham rang-barangdir. O‘zbek tilidagi antroponimlar orasida arabcha, fors-tojikcha, turkiy va boshqa tillar bilan bog‘liq tarixiy qatlamlar mavjud. Masalan, Alisher ismi ikki qismdan tarkib topgan deb izohlanishi mumkin: Ali va sher. Bunday tarkibiy izohlar ismning tarixiy-etimologik xususiyatlarini tushuntirishda ehtiyotkorlikni talab qiladi, chunki har bir ismning kelib chiqishi alohida manbalar asosida tekshirilishi lozim. Dars jarayonida ismlarning lug‘aviy izohlarini ishonchli manbalar bilan bog‘lash o‘quvchilarning so‘zga ongli munosabatini shakllantiradi. Antroponimlarning semantik xususiyatlari. Semantika so‘zlarning ma’nosini o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi bo‘lib, antroponimlarni semantik tahlil qilishda ismning lug‘aviy mazmuni, madaniy talqini va matndagi qo‘llanishi hisobga olinadi. Ayrim ismlar ma’lum tushuncha yoki ijobiy tilaklar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, Gulnoza ismi gul bilan bog‘liq obrazni eslatadi, Jasur so‘zi esa o‘zbek tilida mardlik va qo‘rqmaslik ma’nolarini anglatadi[2].

Shuni ta’kidlash kerakki, antroponimning tarixiy lug‘aviy ma’nosi bilan uning matndagi vazifasi bir xil emas. Masalan, “Jasur musobaqada qatnashdi” jumlasida Jasur shaxsning ismi sifatida ishlatilgan. “U jasur bola ekan” jumlasida esa jasur so‘zi kishining xarakterini ifodalovchi sifat vazifasini bajaradi. Bu misol shakldosh yoki bir xil shaklda qo‘llanuvchi birliklarning kontekstga qarab farqlanishini tushuntirish uchun qulaydir. Antroponimlarning milliy-madaniy xususiyatlari ham muhim. Ayrim ismlar xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlari, diniy qarashlari va estetik tasavvurlari bilan bog‘liq. Darsliklarda uchraydigan tarixiy shaxslar nomlarini o‘rganish orqali o‘quvchilar milliy meros haqida bilimga ega bo‘ladilar. Bunda ismning ma’nosini, tarixiy shaxs faoliyatini va matnning asosiy g‘oyasini o‘zaro bog‘lash samarali usul hisoblanadi[2].

Antroponimlarning morfologik xususiyatlari. Morfologik tahlil antroponimlarning grammatik shakllarini o‘rganishga qaratiladi. O‘zbek tilida shaxs ismlari kelishik, egalik va ko‘plik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi mumkin. Masalan, Alisherning kitobi, Madinaga sovg‘a berdim, Dilnozani chaqirdim birikma va gaplarida ismlar tegishlicha qaratqich, jo‘nalish va tushum kelishigi shakllarida kelgan. Ushbu misollar o‘quvchilarga qo‘shimchalarning so‘zlar o‘rtasidagi grammatik munosabatni ifodalashini anglatadi. Shuningdek, Jasur – Jasurning – Jasurga – Jasurdan shakllari asosida kelishik qo‘shimchalarini amaliy o‘rgatish mumkin. Ismlarga qo‘shimcha qo‘shilganda ularning atoqli otlik xususiyati saqlanadi va ular bosh harf bilan yoziladi. Boshlang‘ich sinflarda antroponimlar asosida lug‘aviy diktant, gap tuzish, matndan atoqli otlarni topish, ismlarni kelishiklar bo‘yicha o‘zgartirish kabi mashqlarni tashkil etish mumkin. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning grammatik bilimlarini mustahkamlaydi, mustaqil fikrlashi va yozma nutqini rivojlantiradi[4].

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf darsliklaridagi antroponimlarni funksional, leksik, semantik va morfologik jihatdan o‘rganish til ta’limining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ular matn mazmunini shakllantirish, shaxslarni farqlash, so‘z ma’nolarini anglash, milliy-madaniy bilimlarni kengaytirish va grammatik qoidalarni o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Antroponimlarni turli kontekstlarda tahlil qilish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, imlo ko‘nikmalari va nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli sinf darsliklaridagi shaxs nomlarini to‘plash, ularni guruhlash va qo‘llanish chastotasini aniqlash mazkur masalaning ilmiy asoslarini yanada mustahkamlashi mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Begmatov E. O'zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2023. – 264 b.
2. Begmatov E. Ismlarning sirli olami. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – 176 b.
3. Begmatov E. O'zbek ismlari ma'nosi. – 2-nashr. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – 604 b.
4. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2016. – 103 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.